

ΔΙΑΝΟΗΣΗ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΠΟΙΗΜΕΝΟΥ ΔΙΑΝΟΥΜΕΝΟΥ ΣΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΔΗΜΗΤΡΗ Π. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ

Συχνά μιλάμε για τον κοινωνικό ρόλο του διανοουμένου. Αλλά η χρήση του όρου «διανοούμενος» δίνει λαβή σε παρεξηγήσεις. Τι είναι ο διανοούμενος; Αναφέρεται ο όρος αυτός σε μια καθορισμένη κοινωνική ή επαγγελματική τάξη, σε κάποιο ιδιαίτερο ανθρωπολογικό τύπο που έχει την «ψυχολογία» του διανοουμένου, ή σε εκείνον που παρακολουθεί επισταμένως την πνευματική κίνηση ή επιδεικνύει κάποια πνευματική δραστηριότητα;

1. Διανοούμενοι με τη γενική και την ειδική έννοια

Μπορούμε να πούμε ότι με τη γενική έννοια διανοούμενος είναι κάθε σκεπτόμενος άνθρωπος, δηλαδή κάθε άνθρωπος, εφόσον όλοι οι άνθρωποι σκέπτονται και επικοινωνούν μεταξύ τους με τη γλώσσα, η οποία εκφράζει τη σκέψη τους. Αλλά κάποιος μπορεί να είναι διανοούμενος με την ειδική έννοια, δηλαδή να είναι εξειδικευμένος στη χρήση ωρισμένων διανοητικών εργαλείων (επιστημονικών, φιλοσοφικών, φιλολογικών κλπ.) που ορίζουν κατά τρόπο εναργή και συστηματικό τα προβλήματα της κοινωνίας, τις ανάγκες της, τους κανόνες που την διέπουν και τις αρχές που θα έπρεπε να ισχύσουν για την επίλυση των εκάστοτε προβλημάτων της.

Ο πρώτος τύπος διανοουμένου στον οποίο αναφέρθηκα είναι ο «εν ευρεία εννοία διανοούμενος». Τον δεύτερο τύπο, μπορούμε να τον ονομάσουμε «εξειδικευμένο διανοούμενο» και με αυτόν θα ασχοληθούμε κατά κύριο λόγο. Ο εξειδικευμένος διανοούμενος είναι «κοινωνικός λειτουργός» με την εξής έννοια: διαμορφώνει ιδέες οι οποίες μπορούν να γίνουν λειτουργικές υπό τον όρο ότι θα γίνουν αποδεκτές από την πλειονότητα των σκεπτομένων ανθρώπων, δηλαδή από τους εν ευρεία εννοία διανοουμένους. Αν πετύχει μια τέτοια ιδέα να γίνει αποδεκτή, υλοποιείται σε θεσμό, σε παράδοση, σε νοοτροπία ή σε κοινωνικό αίτημα.

Αυτό είναι λιγότερο κοινότοπο απ' ό,τι ίσως φαίνεται. Η έμφαση τοποθετείται στο γεγονός ότι η υιοθέτηση μιας ιδέας από την κοινωνία διαμεσολαβείται από την αποδοχή της ως τέτοιας από τους εν ευρεία εννοία διανοουμένους. Η επιρροή ασκείται μέσω της σκέψης, μέσω της διακίνησης επεξεργασμένων ιδεών και όχι μέσω οικονομικής ή άλλης μορφής πίεσης.

Υπό αυτήν την έννοια, ο ρόλος του εξειδικευμένου διανοουμένου στη σύγχρονη κοινωνία συνίσταται στο γεγονός ότι επηρεάζει το περιβάλλον του μέσα από τη σύνδεση της διαμορφωμένης και εξειδικευμένης σκέψης του με τις ιδέες των εν ευρεία εννοία διανοουμένων, δηλαδή όλων των μη ειδικών, υπό την ιδιότητά τους ως σκεπτομένων και συνδιαλεγόμενων μεταξύ τους ατόμων. Το πεδίο επικοινωνίας με τους τελευταίους είναι ο κόσμος των ιδεών και όχι άλλος — ο κόσμος της οικονομίας ή της πολιτικής.

Βέβαια, τα κίνητρα των ανθρώπων στην υιοθέτηση μιας ιδέας είναι συνήθως ανάμεικτα και ποικίλλα. Οι προσδοκίες κάποιου άμεσου ή έμμεσου οφέλους, αντίστοιχοι φόβοι για κάποια ενδεχόμενη ζημία, ή ανάγκη υποχώρησης μπρος σε μια μεγάλη πίεση, ή παραχώρηση σε κάποια καλλιτεχνική ή πνευματική μόδα στην οποία είμαστε επιρρεπείς, συνηθέστατα επηρεάζουν τις επιλογές μας σε ό,τι αφορά τις ιδέες. Αυτό όμως δεν μεταβάλλει το γεγονός ότι η επιλογή μας — ανεξαρτήτως κινήτρων — γίνεται μέσα από ιδεοληπτικά και κατηγοριακά εργαλεία που διαθέτει κάθε άνθρωπος, ανεξαρτήτως επιπέδου και ειδικότητας γνώσεων, εφόσον όλοι είμαστε διανοούμενοι, είτε απλού και γενικού τύπου, είτε συνθέτου και εξειδικευμένου, ικανοί να χειρισθούμε και να κρίνουμε ιδέες, να τις δεχθούμε ή να τις απορρίψουμε.

2. Αλληλοσύνδεση μεταξύ των δύο τύπων διανοουμένων

Ο ειδικός έχει τη δυνατότητα να επηρεάσει τον μη ειδικό, από τη στιγμή που και οι δύο συναντώνται και αλληλοσυνδέονται ως διανοούμενοι, στο πεδίο των ιδεών. Ο εξειδικευμένος διανοούμενος μπορεί να λειτουργήσει ως διαμορφωτής κοινής γνώμης, απευθυνόμενος στην κοινωνία πολιτών ή στο κράτος. Είναι γνωστό π.χ. ότι οι δάσκαλοι και οι ιερωμένοι έπαιξαν σημαντικό ρόλο ως «εξειδικευμένοι διανοούμενοι», στη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης σε ωρισμένες περιοχές της Ευρώπης και ιδιαίτερα σε γλωσσικά μικτές περιοχές όπως ήταν η Μακεδονία πριν από τους Μακεδονικούς πολέμους¹.

Δεν σημαίνει αυτό ότι το περίπλοκο φαινόμενο του εθνικισμού εξηγείται με βάση αποκλειστικά τη δραστηριότητα ωρισμένων διαμορφωτών κοινής γνώμης. Η τελευταία δεν είναι μια παθητική οντότητα που δέχεται επιρροές από εξωτερικούς παράγοντες. Επί πλέον, η απόκτηση εθνικής συνείδησης δεν είναι μόνο θέμα υιοθέτησης ωρισμένων ιδεών. Συνδέεται και με συμφέροντα, θεσμούς, τρόπους επικοινωνίας, διαμόρφωση συστήματος παιδείας και πολλούς άλλους παράγοντες που δεν μπορούν να αναχθούν σε κάποια μονογενή εξήγηση. Εκείνο που θέλω εδώ να τονίσω είναι ότι, ανεξάρτητα από την πολλαπλότητα αιτιών (και επομένως, συντελεστών) διαμόρφωσης της εθνικής συνείδησης, η ίδια η εθνική συνείδηση είναι μια εννοιολογική κατασκευή που κατά πρώτο λόγο μορφοποιείται από εξειδικευμένους διανοούμενους και κατά δεύτερο λόγο γίνεται αποδεκτή από τους εν ευρεία εννοία διανοούμενους μετά από μια διανοητική επικοινωνία και επεξεργασία. Η απόκτηση εθνικής συνείδησης, ή η υιοθέτηση οιασδήποτε άλλης συλλογικής ιδέας σημαίνει προσχώρηση λόγω πειθούς. Αν ο εξειδικευμένος διανοούμενος είναι ο κύριος διαμορφωτής της, ο αποδέκτης της είναι οποιοσδήποτε άνθρωπος που την υιοθετεί πάλι ως διανοούμενος, δηλαδή, ως χειριστής εννοιών, απλών ή συνθέτων.

Το παράδειγμα αυτό δείχνει τη σημασία της επιρροής ενός τύπου διανοούμενου, που είναι ο «κλασσικά» παιδευμένος διανοούμενος, ο οποίος σε άλλες περιστάσεις θα μπορούσε να είναι καθηγητής φιλοσοφίας ή συγγραφέας. Ανάλογα συμβαίνουν και στη περίπτωση του διανοούμενου που έχει «τεχνολογική» παιδεία. Η προβολή ενός πολεοδομικού σχεδίου, δημιουργός του οποίου είναι ένας αρχιτέκτων -

πολεοδόμος, η αποδοχή και διάδοσή του από άλλους ειδήμονες, η δημιουργία ισχυρού ρεύματος κοινής γνώμης υπέρ της υιοθέτησής του και ενδεχομένως η απώτερη εφαρμογή του από τις αρχές, είναι πάλι έργο ενός ωρισμένου τύπου διανοουμένου, και η αποδοχή του, παρά το γεγονός ότι εξαρτάται από συμφέροντα που ενδεχομένως εξυπηρετεί, γίνεται πάλι σε επίπεδο γενικότερης θεώρησης που προϋποθέτει τη λειτουργία ιδεοληπτικών και εκλογικευτικών μηχανισμών στους κοινωνικούς αποδέκτες του σχεδίου.

Και εδώ, μ' άλλα λόγια, η κοινωνική λειτουργία του εξειδικευμένου διανοουμένου, εδράζεται στην επικοινωνία του με τον κοινό άνθρωπο, στο μέτρο που ο τελευταίος λειτουργεί κι αυτός ως διανοούμενος, ως σκεπτόμενος άνθρωπος, που ασκεί τον κριτικό του νου, όχι ως παρορμητικό όν, κινούμενο από το *libido*, το στενό του συμφέρον ή τους φόβους του.

3. Το γνωστικό ήθος του κριτικού διανοουμένου: ορθολογισμός και αντικειμενικότητα

Στο σημείο αυτό είναι δυνατόν να προβληθεί μια εύλογη αντίρρηση: Όλοι οι άνθρωποι δεν είναι διανοούμενοι, ούτε «εξειδικευμένοι», ούτε «εν ευρεία εννοία», εφόσον δεν σκέπτονται πάντα λογικά. Συχνά λέμε για τους ομοίους μας ότι δεν σκέπτονται καθόλου, ότι οι περισσότεροι από αυτούς λειτουργούν παράλογα και δέχονται τις όποιες ιδέες ή πληροφορίες τους σερβίρουν χωρίς την πρέπουσα ευκρισία.

Ωστόσο, όπως όλοι οι άνθρωποι είναι ικανοί να έχουν στιγμές ακρισίας, παραλογισμού ή βλακειάς, όλοι μπορούν υπό ωρισμένες συνθήκες να δράσουν με γνώμονα τη λογική και να προσχωρήσουν σε μια ιδέα επειδή πείθονται λογικά και μόνον, όπως έλεγε ο Leon Blum. Από τη στιγμή που δεχόμαστε ότι όλοι οι άνθρωποι είναι λογικά όντα, σημαίνει ότι όλοι είναι δυνητικά παιδευσιμοί, δηλαδή διαμορφώσιμοι μέσα από ιδέες, άρα όλοι είναι εν ευρεία εννοία διανοούμενοι, όπως έδειξε ο Σωκράτης στον Μένωνα με παράδειγμα το δούλο του τελευταίου (βλ. Πλάτωνος *Μένων* 81-83). Ο ειδικευμένος διανοούμενος απευθύνεται στους εν ευρεία εννοία διανοούμενους, από τη στιγμή που τους αναγνωρίζει αυτήν τους την ιδιότητα πριν από οποιαδήποτε άλλη.

Ο εξειδικευμένος διανοούμενος μπορεί να είναι φιλόσοφος, συγγραφέας, καλλιτέχνης, επιστήμονας, δάσκαλος, ελεύθερος επαγγελματίας, τεχνολόγος, ιερωμένος — το φάσμα δυνατών επαγγελμάτων και ειδικοτήτων είναι ευρύτατο. Το έργο του μπορεί να απευθύνεται είτε σε ειδικούς είτε σε μη ειδικούς. Σε οποιαδήποτε όμως περίπτωση, ο γνήσιος διανοούμενος οφείλει να έχει σεβασμό στο κοινό του. Η χρήση του όρου αυτού δεν είναι απλό ρητορικό σχήμα. Ο σεβασμός του κοινού, στην προκειμένη περίπτωση, σημαίνει ότι θεωρείται δοσμένη η λογική του συγκρότηση και η κριτική του ικανότητα. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο διανοούμενος σέβεται το κοινό του όταν προϋποθέτει ότι το τελευταίο έχει προγενέστερη γνώση όσον αφορά το γνωστικό του αντικείμενο.

Σε μια τέτοια περίπτωση, ο διανοούμενος θα όφειλε σεβασμό μόνο στους συναδέλφους του, μόνο στα μέλη της κοινότητας των ειδικών στην οποία ανήκει. Η δραστηριότητα όμως του διανοουμένου δεν γίνεται εν παρασβύστω και το έργο

του δεν απευθύνεται — ούτε ανήκει αποκλειστικά — σε ένα κλειστό κύκλο μυημένων, όπως συμβαίνει στις λεγόμενες απόκρυφες επιστήμες και κυρίως τη μαγεία. Ο σύγχρονος διανοούμενος, είτε ως επιστήμονας, είτε ως φιλόσοφος, είτε οποιασδήποτε άλλης ειδικότητας, λειτουργεί στο δημόσιο χώρο του πνεύματος και απευθύνεται στο ευρύτατο κοινό. Το τελευταίο έχει έναν κοινό παρανομαστή, που η κοινή δυνατότητα χρήσης των λογικών εργαλείων που διαθέτει ο καθένας.

Αν δεχθούμε, επομένως, ότι η δραστηριότητα του διανοούμενου είναι ανοιχτή και ότι απευθύνεται στη λογική ιδιότητα των ομοίων του, συνεπάγεται ότι εκείνο που πρέπει να χαρακτηρίζει τον αυθεντικό διανοούμενο είναι η ελεγχσιμότητα των λεγομένων του. Απευθυνόμενος κατ' αρχήν στη κρίση του κοινού του, ο διανοούμενος προσδοκά την αποδοχή των λεγομένων του μετά από κριτικό έλεγχο και όχι άνευ όρων, μέσα από ένα «άλμα πίστης». Με την έννοια αυτή ο καθεαυτός διανοούμενος των ημερών μας είναι κριτικός διανοούμενος.

4. Το γνωστικό ήθος του ιδεολόγου διανοούμενου: συγκαλυμμένος φιντεϊσμός και υποκειμενική στράτευση

Αν ο διανοούμενος απευθύνεται στην πίστη μας, ζητώντας να κάνουμε ένα αναγκαίο «άλμα», τότε η μόνη τίμια οδός είναι εκείνη του ανυπόκριτου φιντεϊσμού, ο οποίος προϋποθέτει το άλμα πίστης σε μια αλήθεια «εξ αποκαλύψεως». Αυτή είναι η οδός που ακολουθεί ο Απόστολος Παύλος (Πράξεις ΙΖ', 23).

Ωστόσο, αυτή η ανοιχτά φιντεϊστική προσέγγιση, δεν ακολουθείται από τον σύγχρονο διανοούμενο. Στις μέρες μας ο διανοούμενος διατυπώνει ιδέες που είναι κατ' αρχήν ελέγξιμες, σύμφωνα με καθορισμένα κριτήρια ορθολογικότητας — δηλαδή, είτε αντιστοιχίας με τα εμπειρικά δεδομένα, όταν οι ιδέες αυτές αναφέρονται στον κόσμο της εμπειρίας, είτε λογικής συνοχής και αποδεικτικής διαφάνειας, αν αφορούν τις σχέσεις μεταξύ ιδεών (και όχι εμπειρικών δεδομένων), όπως συμβαίνει με τις προτάσεις της λογικής, των μαθηματικών και της φιλοσοφίας. Και στις δύο περιπτώσεις τα κριτήρια του διανοούμενου είναι αντικειμενικά, με την έννοια ότι δεν είναι υποκειμενικά και αυθαίρετα.

Στο σημείο αυτό όμως, γεννιέται ένα πρόβλημα. Όπως ανέφερα πιο πάνω, συμβαίνει συχνά να μη χρησιμοποιούμε αποκλειστικώς αντικειμενικά κριτήρια στην υιοθέτηση ή στην απόρριψη μιας ιδέας. Υπαισέρχεται συνηθέστατα ένα πλήθος ψυχολογικών παραγόντων — προτιμήσεις, συμφέροντα, φόβοι, κλπ. — που υποκειμενοποιούν τις επιλογές μας. Κατά συνέπεια, είναι πλάνη να πιστεύουμε ότι ο εξειδικευμένος διανοούμενος (ο επιστήμονας, ο φιλόσοφος, ο δάσκαλος κλπ.), είναι ανοσοποιημένος κατά του υποκειμενισμού ή ότι δεν λαμβάνει υπ' όψη του το γεγονός ότι οι ιδεοληπτικές επιλογές όλων των ανθρώπων επηρεάζονται από τις υποκειμενικές τους περιστάσεις. Το ότι πέφτει ο ίδιος ο εξειδικευμένος διανοούμενος θύμα της υποκειμενικότητάς του είναι ένα θέμα. Το ότι αποτελεί, για ωρισμένους, επαρκή λόγο για να θεσπίζεται ως πρότυπο συμπεριφοράς, σημαίνει ότι υιοθετείται ένα γνωστικό ήθος που δεν θεωρεί την ελεγχσιμότητα, των προτάσεων του διανοούμενου ως υποχρέωση προς το κοινό του.

Το γνωστικό αυτό ήθος μπορούμε να το ονομάσουμε φιντεϊστικό. Ο φιντεϊσμός (*fideismus*- ή «πιστοκρατία» επί το ελληνικότερον), είναι η υιοθέτηση μιας

δοξασίας ως αποτέλεσμα μιας έσχατης υπαρξιακής ταύτισης. Σε κάθε φιντεϊσμό υπάρχει ένα στοιχείο ανορθολογισμού εφόσον προϋποθέτει κάποιο *άλμα πίστης*, είτε στις πιο ακραίες μορφές του *credo quia impossibile* του Αγίου Τερτουλλιανού και του Kierkegaard, είτε στις ηπιότερες μορφές όπως είναι του Αγίου Αυγουστίνου και του Pascal, όπου ο λόγος έρχεται επικουρικά να συμπληρώσει ή να εξηγήσει εκείνο που προκαταβολικά έχει γίνει αποδεκτό μέσα από την πίστη.

Ο φιντεϊσμός «λύνει» με το δικό του τρόπο το πρόβλημα της ορθολογιστικής θεμελιοκρατίας, ή του ορθολογιστικού δογματισμού. Το πρόβλημα αυτό συνίσταται στην αδυνατότητα ορθολογικής θεμελίωσης οποιασδήποτε θεωρίας, από τη στιγμή που ζητάμε κάθε γνώση να είναι θεμελιωμένη: είναι αδύνατον να αποφευχθεί η άπειρη αναδρομή ή ο δογματισμός. Κάθε γνώση Α πρέπει να «στηριχθεί» σε κάποια βάση Β, αλλά και η Β θεμελιώνεται με τη σειρά της σε μια άλλη Γ, και ούτω καθεξής, η Γ στη Δ, κλπ. Ή θα έχουμε μια άπειρη σειρά θεμελιώσεων, ή θα πρέπει να σταματήσουμε αυθαίρετα (δογματικά) σε κάποια πρόταση Π δηλώνοντας ότι είναι αυταπόδεικτη, αποκεκαλυμμένη ή υποχρεωτικώς αποδεκτή.

Δεν ενδιαφέρει εδώ πώς και αν μπορεί να λύσει το πρόβλημα της θεμελιοκρατίας ο σύγχρονος ορθολογισμός. Εκείνο που έχει σημασία είναι η επιβίωση του φιντεϊσμού στη στάση που υιοθετούν ωρισμένοι εξειδικευμένοι διανοούμενοι, έστω και αν στην μέθοδο παρουσίασης των ιδεών τους, ο φιντεϊσμός τους αυτός δεν είναι εμφανής εκ πρώτης όψεως.

Ο συγκαλυμένος φιντεϊσμός χαρακτηρίζει το έργο οποιουδήποτε διανοουμένου, αν οι θεωρίες που υποστηρίζει δεν μπορούν να υποβληθούν σε εμπειρικό έλεγχο, ούτε αποτελούν προτάσεις του «καθαρού Λόγου», που να μπορούν να αξιολογηθούν μέσα από κριτική συζήτηση². Τότε λέμε ότι οι προτάσεις που εκφέρει είναι μη αναιρέσιμες, ή ότι αρνούνται να λογοδοτήσουν στον κόσμο της εμπειρίας, ενώ δεν ανήκουν σε εξω-εμπειρικούς τομείς γνώσης, όπως είναι τα μαθηματικά και η λογική που δεν ισχύει τέτοια λογοδοτική υποχρέωση. Τέτοιες είναι οι *ιδεολογικές προτάσεις* και εκφέρονται από τον *ιδεολόγο διανοούμενο*, ο οποίος σκέπτεται και δρα στους αντίποδες του *κριτικού διανοουμένου*.

Ο ιδεολόγος διανοούμενος έχει δικό του τρόπο να επηρεάζει το κοινωνικό σύνολο και να διαμορφώνει την κοινωνία, εφόσον ασχολείται κατά κύριο λόγο με την επεξεργασία και τη διάδοση κάποιας ιδεολογίας στην οποία είναι στρατευμένος. Η προσχώρηση των διανοουμένων σε μια ιδεολογία σημαίνει κάτι παραπάνω από την υπό όρους παραδοχή ωρισμένων αρχών από οποιονδήποτε.

Προϋποθέτει μια υπαρξιακή ταύτιση (*commitment*), μια ατομική στράτευση, μια άνευ όρων πίστη σε ωρισμένες αρχές που αποτελούν τμήμα μιας ευρύτερης συνολοποιητικής κατασκευής.

5. Η ιδεολογική σκέψη και η «παλιά συμμαχία» του όντος με το δέον

Αυτό σημαίνει ότι ούτε το περιεχόμενο μιας ιδεολογίας ούτε η πράξη της προσχώρησης σ' αυτήν υπόκειται σε κριτικό έλεγχο, εφόσον η πρώτη είναι εξ ορισμού μη αναιρέσιμη και η δεύτερη είναι μια πιστοκρατούμενη επιλογή, ένα άλμα πίστης, που ως τέτοιο, δεν μπορεί να κριθεί, εφόσον οι όροι αλήθειας του

αντικειμένου της πίστης δεν εξαρτώνται από την αντιστοιχία του στην πραγματικότητα, αλλά ενυπάρχουν στην ίδια την πράξη της πίστης, η οποία είναι «έλεγχος πραγμάτων ου βλεπομένων», για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Αποστόλου Παύλου (Προς Εβραίους, ΙΑ', 1).

Είναι αναγκαίο εδώ, να γίνει μια διευκρίνηση. Ο όρος «ιδεολογία» είναι πολυσήμαντος και αρκετά φορτισμένος. Δεν εννοείται εδώ με τη χαλαρή και γενική έννοια οποιουδήποτε συστήματος αρχών ή πλέγματος ιδεών στις οποίες πιστεύει κάποια κοινωνική ομάδα, αλλά ως μια εννοιολογική κατασκευή που περιγράφει την κοινωνία και συγχρόνως υποδεικνύει και τι πρέπει να κάνει κανείς για να την καλυτερέψει. Η ιδεολογία, με άλλα λόγια, συνενώνει το όν με το δέον σε μια ενοποιημένη κοσμοαντίληψη, προϋποθέτοντας ότι το είναι στο σύνολό του περιλαμβάνει και το δέον σε μια ενοποιημένη κοσμοαντίληψη, προϋποθέτοντας ότι το είναι στο σύνολό του περιλαμβάνει και το δέον γένεσθαι και ότι το δεύτερο μπορεί να παραχθεί λογικά από το πρώτο.

Με την έννοια αυτή, η «αλήθεια» της ιδεολογίας είναι *index sui*, δείκτης του εαυτού της και στηρίζεται στην ίδια την πίστη που έχει κανείς σ' αυτήν: δεν μπορεί, επομένως, να ξεφύγει κανείς από το φιντεϊστικό θεμέλιο της ιδεολογικής σκέψης, με τη διαφορά ότι το τελευταίο είναι ανομολόγητο και συγκαλυμμένο. Η «αλήθεια», επομένως, που εκφράζει ο ιδεολόγος διανοούμενος, είναι «εξ αποκαλύψεως» αλήθεια, ακριβώς όπως είναι η «αλήθεια» της θρησκείας ή του μύθου.

Η ιδεολογία, με άλλα λόγια, λειτουργεί ως κανονιστική αρχή και συγχρόνως ως εξηγητική θεωρία της πραγματικότητας, εφόσον προϋποθέτει την ενότητα του όντος και του δέοντος, ακριβώς όπως λειτουργεί και ο μύθος στις πρωτόγονες κοινωνίες. Έτσι, ξαναζει μέσα από την ιδεολογική σκέψη η «παλιά συμμαχία», όπως την ονόμασε ο Jacques Monod, μεταξύ γεγονότων και αξιών, η οποία συνδέεται με την ανιμιστική παράδοση των πρωτογόνων πολιτισμών³.

Ο Monod, στο πολύκροτο βιβλίο του *Le hasard et la necessite* (1970) προτάσσει την ανάγκη για τη σύγχρονη σκέψη να εγκαταλείψει οποιαδήποτε επιβίωση της παλιάς αυτής συμμαχίας και να στηρίξει τη «νέα συμμαχία» μεταξύ *ορθολογισμού* και *εμπειρισμού*. Φυσικά, οι όροι αυτοί δεν χρησιμοποιούνται εδώ με την έννοια που απαντώνται στην ιστορία της φιλοσοφίας, αλλά με μια γενικότερη έννοια, όπου ο πρώτος όρος σημαίνει αποδοχή ωρισμένων κριτηρίων ορθολογικότητας για την έγκυρη γνώση και ο δεύτερος αποδοχή της ετυμηγορίας των πειραματικών δεδομένων⁴.

Η επανασύναψη της «παλιάς συμμαχίας» που γίνεται με την εμφάνιση της ιδεολογικής σκέψης στον καιρό μας από τη Γαλλική Επανάσταση κι έπειτα, αποτελεί οπισθοδρόμηση, κατά τον Monod και κίνδυνο για την ανάπτυξη της γνώσης αλλά και για τους δημοκρατικούς θεσμούς.

Δεν θα μας απασχολήσει εδώ η γνώμη του Monod πάνω σ' αυτό το θέμα. Το μόνο που θα μας απασχολήσει είναι τι συνεπάγεται για τον σύγχρονο διανοούμενο η προσχώρησή του σε μια ιδεολογία. Από τη στιγμή που η προσχώρηση αυτή είναι συνυφασμένη με την υπαρξιακή ταύτιση σε μια πίστη, ο διανοούμενος μετατρέπεται σε έναν στρατιώτη της ιστορίας, σε οπαδό μιας ιδεολογίας την οποία υπηρετεί άνευ όρων.

6. Ο *homo ideologicus* και η ιδεολογική κοινότητα

Μια τέτοια απόφαση μετατρέπει τον διανοούμενο αυτόματα σε *homo ideologicus*. Ο τελευταίος δεν είναι απλώς ο διανοούμενος που είναι πιστός σε μια ιδεολογία, αλλά εκείνος που υποστηρίζει τη μεταθεωρητική αρχή ότι *πρέπει να παρατηρεί κανείς τον κόσμο ιδεολογικά*, με την έννοια που χρησιμοποιείται εδώ ο όρος αυτός, δηλαδή με την έννοια την ενότητα όντος και ένα προκαθορισμένο σχήμα.

Από τη στιγμή που πραγματοποιείται αυτή η προσχώρηση ο *homo ideologicus* μπορεί να είναι είτε «εξειδικευμένος» είτε «εν ευρεία εννοία» διανοούμενος. Στην πρώτη περίπτωση, γυρεύει ενεργητικά να επηρεάσει το χώρο του, διαμορφώνοντας το δόγμα μιας ιδεολογίας, επεξεργαζόμενος ωρισμένες πτυχές της, ή —πιο ταπεινά— διαδίδοντας τις αρχές της. Γίνεται έτσι, ο εξειδικευμένος διανοούμενος μέτοχος στο ρίζωμα μιας ιδεολογίας σε ένα ωρισμένο κοινό.

Σημασία έχει το *βίωμα* στο οποίο μετέχει και του οποίου είναι, εν μέρει, διαμορφωτής. Στη δεύτερη περίπτωση, ο εν ευρεία εννοία διανοούμενος μετέχει κι αυτός στο ίδιο βίωμα, αλλά λιγότερο ενεργητικά. Χωρίς αυτόν όμως, ο εξειδικευμένος διανοούμενος δεν μπορεί να επιτελέσει το έργο του. Κοινό και κύριο τους στοιχείο είναι η συμμετοχή και των δύο ειδών διανοουμένων σε μια *ιδεολογική κοινότητα*. Η συμμετοχή τους σε μια τέτοια κοινότητα, σημαίνει κοινή αποδοχή ωρισμένων αρχών, συμβόλων, εκφράσεων και πρακτικών: η κοινή δοξασία δεν είναι αφηρημένη, ούτε υφίσταται ερήμην μιας κοινότητας, μιας πρακτικής, ενός εκκλησιασματος. Και όπως στην εκκλησιαστική κοινότητα, ο ιερέας ή αρχιερέας από τη μια μεριά και το εκκλησίασμα από την άλλη παίζουν το ρόλο τους ως μέτοχοι αυτής της κοινότητας, κοινό στοιχείο της οποίας δεν είναι η πίστη που συμμερίζονται, αλλά και η τελετουργία, τα σύμβολα, η πρακτική κλπ., έτσι και στην *ιδεολογική κοινότητα*, οι κοινοί πιστοί που αποτελούν τους εν ευρεία εννοία διανοουμένους και οι πρωθιερείς, που είναι οι εξειδικευμένοι διανοούμενοι, παίζουν αντίστοιχους ρόλους.

Και στις δύο περιπτώσεις, της εκκλησιαστικής και της ιδεολογικής κοινότητας, η συμμετοχή είναι πνευματική κατά κύριο ρόλο, αλλά όχι αναγκαστικά λογική: το σύμβολο, η συγκινησιακή έξαρση, η μαγεία του λόγου και της τελετουργίας καθώς και των απεικονίσεων, η διατήρηση μιας συλλογικής μνήμης και συλλογικών παραστάσεων μπορούν να εκτοπίσουν την κριτική σκέψη και ακόμα και την ίδια τη λογική.

Αλλά στην ιδεολογική κοινότητα παρουσιάζεται η ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας ως λογικοποίησή της με το αιτιολογικό ότι είναι απαίτηση της λογικής να απομακρυνθεί το περιστασιακό και το μερικό και να αντικατασταθεί από το αναγκαίο και το γενικό.

Η ιδέα αυτή, συνοψίζεται σε ένα σκεπτικό που —εκφρασμένο στο γνώριμο εγγλεϊανό ιδίωμα— είναι περίπου το ακόλουθο. Η απελευθέρωση από το μερικό και το περιστασιακό σημαίνει ότι το *πραγματικό* ταυτίζεται με το *λογικό*. Επειδή όμως αυτή η συνταύτιση δεν γίνεται αυτόματα, πρέπει να πραγματοποιηθεί μέσω της συνειδητής ιστορικής πράξης. Μόνον ωρισμένοι πρωτοπόροι είναι σε θέση να συλλάβουν αυτήν την ανάγκη ως δικό τους καθήκον. Μέσω της πράξης τους, το

αφυπνισμένο εγώ της ανθρωπότητας πραγματοποιεί την «ουσία» του: το «λογικό» ταυτίζεται με τον τρόπο αυτόν με το «πραγματικό».

Οι «πρωτοπόροι» που αντιλαμβάνονται την ιστορική αναγκαιότητα αυτής της συνταύτισης —δηλαδή, οι ιδεολογικοποιημένοι διανοούμενοι και οι ιακωβίνοι πολιτικοί— συνταυτίζουν την καταναγκαστική δύναμη της λογικής με τη δύναμη των «νόμων της ιστορίας» ή των «στοιχείων της φύσης»: οι δύο «αναγκαιότητες» εκφράζονται μέσα από το ίδιο ιδίωμα, παραγωγός του οποίου είναι ο *homo ideologicus*. Και ο τελευταίος συνδέει συνειρμικά διάφορες απεικονίσεις μεταξύ τους, περνώντας από, τη μια σκέψη στην άλλη, χωρίς να γίνεται ο ενδεδειγμένος λογικός έλεγχος.

Ο πολιτικός λόγος της επανάστασης — αλλά και οποιασδήποτε άλλης ιδεολογικής επιταγής — παρουσιάζεται σαν να ήταν υπαγορευμένος από τη λογική — σαν να ήταν *dictamen rationis*. Έτσι ο Merleau-Ponty, ένας χαρακτηριστικά ιδεολογικοποιημένος φιλόσοφος της εποχής του, δεν δίστασε να γράψει ο μαρξισμός είναι όχι μια φιλοσοφία της ιστορίας αλλά η κατ' εξοχήν φιλοσοφία της ιστορίας και ότι η εγκατάλειψή του ισοδυναμεί με την εγκατάλειψη της «λογικής της ιστορίας»⁵.

Το μυστικό της ταχυδακτυλουργικής αυτής επιτυχίας βρίσκεται στο *ιδίωμα* που χρησιμοποιεί ο *homo ideologicus*, στις εικόνες, τα λεκτικά σχήματα και τις παρομοιώσεις. Μέσω της μαγείας των λέξεων και της απεικονιστικής δύναμης των ρητορικών σχημάτων που μεταχειρίζεται, παραβιάζεται η λογική και υποχωρεί η κριτική αντίληψη. Η συνεκδοχή εκτοπίζει τον λογικό συμπερασμό και τα ιδεολογήματα παίρνουν τη θέση των επιχειρημάτων.

Η ιδεολογικοποίηση του διανοουμένου, επομένως, μετατρέπει τον τελευταίο σε στηρικτή του ιακωβινισμού και σε αρχιτέκτονα της ιδεολογικής σκέψης, η οποία βασίζει τη δύναμή της στην ιδεολογικοποίηση όχι μόνο της πραγματικότητας αλλά και της λογικής. Στο σημείο αυτό, πρέπει να υπογραμμισθεί ιδιαίτερα η υπηρεσία που προσφέρει στον ιακωβίνο πολιτικό, ο εξειδικευμένος διανοούμενος, και μάλιστα ο λόγιος ή ο φιλόσοφος, ως κατασκευαστής ιδεολογημάτων, ως χειριστής ρητορικών σχημάτων και λεκτικών απεικονίσεων. Με αυτά τα μέσα παρεμποδίζει την απρόσκοπτη λειτουργία της κριτικής και ενθαρρύνει τη «βιωματική» και όχι την «εγκεφαλική» σύλληψη της πραγματικότητας.

Το πρόβλημα που πρέπει να εξετασθεί είναι τα λογικά αίτια αυτής της ιδεολογικοποίησης των διανοουμένων: τί είναι εκείνο που ωθεί σήμερα στην ιδεολογική στράτευση και επομένως στην παραίτηση από την κριτική σκέψη, τον εξειδικευμένο διανοούμενο, τον επαγγελματία πνευματικό άνθρωπο, ο οποίος μας απασχολεί εδώ κατά κύριο λόγο; Αυτό θα φανεί σ' αυτό που ακολουθεί.

7. Ο σύγχρονος *homo ideologicus* και η ιακωβινική πολιτική παράδοση

Κάνοντας αυτό το άλμα πίστης που προϋποθέτει η ιδεολογική προσχώρηση, ο ιδεολογικοποιημένος διανοούμενος πραγματοποιεί μια *επαναχώρηση*, δηλαδή στην ουσία μια *οπισθοδρόμηση* του πνεύματος. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται μετά λόγου γνώσεως. Η επαναχώρηση αυτή (με την φροϋδική έννοια της *Regression*), αποτελεί μια μορφή οπισθοδρόμησης του πνεύματος, μια καταφυγή της σκέψης σε

προηγούμενο και πιο βολικό στάδιο ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας. Πού οφείλεται αυτό το φαινόμενο;

Νομίζω ότι μπορεί κανείς να δώσει δύο διαφορετικές εξηγήσεις. Η μία εξήγηση έχει να κάνει με την επιδίωξη του *homo ideologicus* να παίξει σημαντικό και όχι περιθωριακό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνίας, στην μεταβολή της, στο «ιστορικό γίνεσθαι», για να χρησιμοποιήσουμε την πιο μεγαλόστομη έκφραση την οποία συνήθως μετέρχεται ο ίδιος. Αυτή τον οδηγεί σε μια συμμαχία με την πολιτική —την «ιστορική αποστολή»— του ιακωβίνου.

Η δεύτερη εξήγηση σχετίζεται με το ρόλο *συγχρόνου μάγου* που θέλει να αποδώσει τον εαυτό του ένας ωρισμένος τύπος διανοουμένου σήμερα. Όσο κι αν αυτό μπορεί να φαίνεται εκ πρώτης όψεως παράδοξο, ίσως εξωφρενικό, η *επαναχώρηση* που συνίσταται στο άλμα πίστης που κάνει ο ιδεολογικοποιημένος διανοούμενος, αποβλέπει στον κοινωνικό έλεγχο, όχι μέσα από την λογική πειθώ, αλλά μέσα από το χειρισμό συμβόλων (κυρίως λεκτικών), που απεικονίζουν ανώτερες δυνάμεις στην ιστορία και επιφέρουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Λειτουργεί *διαμεσολαβητικά*, όπως ο αναγεννησιακός μάγος με τις μαγικές του απεικονίσεις (*talismans*) του ουρανίων δυνάμεων. Η ανορθολογιστική επαναχώρηση του *homo ideologicus*, που συνίσταται στο άλμα πίστης του, έχει και ένα άλλο, επομένως, επαναχωρητικό επακόλουθο: την μετατροπή του ρόλου του σε εκείνον του μάγου. Με τη διαφορά που ο ανορθολογισμός του συγκαλύπτεται από μια «ιδεολογικοποιημένη λογική», που σχετίζεται με το πολιτικό πρόγραμμα του ιακωβίνου.

Ας εξετάσουμε αναλυτικότερα τις δύο αυτές αιτίες της ιδεολογικοποίησης του συγχρόνου διανοουμένου, αρχίζοντας από την σύμπλευση του με τον ιακωβινισμό.

Ο ιακωβίνος επιδιώκει να πραγματοποιήσει ένα πολιτικό πρόγραμμα που καθορίζεται από τις αρχές μιας ιδεολογίας — και ανεξάρτητα, ως ένα σημείο, από τα εμπειρικά δεδομένα. Ο όρος «ιακωβίνος» γεννήθηκε την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης και συνδέεται με ένα μοναστήρι στο Παρίσι αφιερωμένο στον Άγιο Ιάκωβο που ήταν η έδρα της λέσχης των ιακωβίνων, τα μέλη της οποίας είχαν ένα κοινό ιδεολογικό πιστεύω, εμπνευσμένο από τις ιδέες του Jean - Jacques Rousseau.

Οι ιακωβίνοι πολλαπλασιάστηκαν κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης, δημιουργώντας εκατοντάδες θυγατρικές οργανώσεις στην επαρχία. Μπορεί να πει κανείς ότι λόγω της συλλογικής τους πίστης στην ανάγκη εφαρμογής ενός ριζοσπαστικού προγράμματος κοινωνικής αναμόρφωσης και λόγω της οργανικής ενότητας που τους εξασφάλιζε η πανεθνική τους οργάνωση, οι ιακωβίνοι αποτελούσαν την ενσάρκωση της επαναστατικής βούλησης και την ενοποιητική δύναμη της Γαλλικής Επανάστασης.

Επομένως το νόημα που μπορεί να αποδοθεί σήμερα στον όρο «ιακωβίνος» μπορεί να συσχετισθεί με οποιοδήποτε στοιχείο της πολιτικής των ιακωβίνων την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης. Ιακωβίνος σήμερα μπορεί να σημαίνει οποιοδήποτε οπαδό του πολιτικού συγκεντρωτισμού, οποιοδήποτε ακραίο επαναστάτη ή κοινωνικό αναμορφωτή. Ωστόσο, ο όρος χρησιμοποιείται εδώ με την ειδική έννοια της υπαρξιακής συνταύτισης με ένα πολιτικό πρόγραμμα που

συνδέεται με μια ιδεολογία, με την πεποίθηση ότι έτσι εκπληρώνεται κάποια ιστορική αποστολή.

Ο ιακωβίνος δρα εν ονόματι του λαού. Ο λαός όμως, στην ιακωβινική αντίληψη είναι μια αφηρημένη έννοια, μια εξαυλώμενη οντότητα και όχι ο πραγματικός λαός, δηλαδή το κοινωνικό σύνολο, αλλά η «γενική θέληση» του τελευταίου, που κατά τον Rousseau δεν ταυτίζεται με τη θέληση των πολλών, αλλά με μια αντικειμενική ορθολογικότητα γενικής ισχύος, την οποία ο λαός μπορεί να αποκτήσει με την κατάλληλη προπαίδευση⁶. Η «λαϊκή κυριαρχία» σύμφωνα μ' αυτήν την αντίληψη, ταυτίζεται με τη «γενική θέληση». Ο ιακωβίνος είναι εκφραστής της «λαϊκής κυριαρχίας» την οποία θέλει απόλυτη και απεριόριστη, όμως, αυτή αφορά το «κυρίαρχο σώμα» (*le souverain*) και τις ανάγκες του, τις οποίες μόνον ο ιακωβίνος γνωρίζει και υπηρετεί. Ό,τι, επομένως, βρίσκεται έξω από αυτό το «κυρίαρχο σώμα» είναι εχθρικό και πρέπει να καταπολεμηθεί, όπως έλεγε ο γνωστός εταίρος του Ροβεσπιέρου Saint-Just⁷.

Ο ιακωβίνος καταλήγει έτσι σε ένα μανιχαϊκό σχήμα, όπου αποδίδονται όλες οι αρετές σ' εκείνους που τάσσονται υπέρ της «λαϊκής κυριαρχίας» και όλες οι κακίες σ' εκείνους που τάσσονται εναντίον της, δηλαδή αντίστοιχα, στην «αριστερά» και στη «δεξιά» — έννοιες που δημιουργήθηκαν εκείνη την εποχή και με βάση τη θέση που υιοθετούσαν διάφορες πολιτικές ομάδες πάνω στην εκάστοτε ανάγκη επέκτασης της εξουσίας του «λαού», δηλαδή των ιακωβίνων, εφόσον αυτοί ήταν, υποτίθεται, οι γνήσιοι εκφραστές των συμφερόντων του.

Εδώ μπορεί να τεθεί το εύλογο ερώτημα: που βασίζει ο ιακωβίνος την πεποίθησή του ότι αντιπροσωπεύει τη «γενική θέληση», δηλαδή την «ουσία» της λαϊκής θέλησης, εφόσον αυτή δεν συμπίπτει αναγκαστικά με τη θέληση των πολλών; Την απάντηση την δίνει ο ίδιος ο ιακωβίνος. Η «οργανική ενότητα» ανάμεσα στον ιακωβίνο και το λαό προέρχεται από την *σωτηριολογική επαγγελία* του ιακωβίνου, την «ιστορική αποστολή» του την οποία επικαλείται. Το μεσιανικό όραμα, η προβολή συνολοποιητικών ουτοπικών κατασκευών είναι βασικά στοιχεία της δικαίωσης του καθοδηγητικού και συγχρόνως αντιπροσωπευτικού ρόλου του όσον αφορά το κοινωνικό σύνολο. Ο ιακωβίνος έχει ένα τελικό σκοπό⁸. Επιδίωξη του είναι η ανάπλαση του ανθρώπου — μια κατ' εξοχήν ιδεολογική επιταγή, που γεννιέται για πρώτη φορά την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης⁹.

Η επιδίωξη ενός τελικού σκοπού και η εσχατολογική προσμονή εκπλήρωσής του, χαρακτηρίζουν το μεσιανισμό του ιακωβινικού πολιτικού προγράμματος.

Αυτό το μεσιανικό στοιχείο στον ιακωβινισμό δημιουργεί τις συνθήκες που επιτρέπουν στον ιακωβίνο και στον *homo ideologicus* με τον οποίο είναι συνυφασμένος, να αποσυνδέσει τη γενική θέληση από τη θέληση των πολλών και να την συνταυτίσει με το όραμα και τους σκοπούς της επαναστατικής ιδεολογίας.

8. Ιακωβινισμός και ιδεολογική κοινότητα

Είναι φανερό ότι η πολιτική παράδοση που δημιούργησε ο ιακωβινισμός σχετίζεται άμεσα με την αρχή της αποσύνδεσης της γενικής θέλησης από τη θέληση των πολλών και την αναγωγή ενός *υποκατάστατου* του λαού σε φορέα λαϊκής κυριαρχίας — και μάλιστα απόλυτης¹⁰.

Δεν θέλω όμως εδώ να τονίσω αυτήν την πλευρά του ιακωβινισμού. Εκείνο που θέλω να τονίσω είναι η νέα πολιτική και ηθική αρχή που θεσπίζει ο ιακωβινισμός και που είναι κατ' εξοχήν ιδεολογική. Σύμφωνα με αυτήν την αρχή, η υπέρτατη ηθική, το ύψιστο πολιτικό καθήκον είναι η συνταύτιση του συνειδητού πολίτη με ένα πολιτικό πρόγραμμα το οποίο υπηρετεί μια ιδεολογία. Η ιδεολογία αυτή είναι εξήγηση και απεικόνιση της πραγματικότητας και συγχρόνως οδηγός τρόπου ζωής για ολόκληρη την ιδεολογική κοινότητα.

Μέσα σ' αυτήν την προοπτική, το μεσιανικό στοιχείο του ιακωβίνου συνίσταται στο «όραμα» που συμερίζονται τα μέλη της ιδεολογικής κοινότητας — ένα όραμα, η πραγματοποίηση του οποίου είναι εγγεγραμμένη στην ιστορία, εγγυημένη από τη φιλοσοφία της ιστορίας που ασπάζεται ο ιακωβίνος.

Εφόσον αυτό το όραμα δεν είναι άμεσα προσιτό σε όλα τα μέλη της κοινωνίας — η οποία δεν έχει ακόμα διαμορφωθεί σε ιδεολογικά ομοιόμορφη κοινότητα — είναι αναγκαίο να γίνει ένα μεγάλο έργο διαφώτισης, αυτό το αναλαμβάνει ο ιδεολογικοποιημένος διανοούμενος.

Αυτό το έργο διαφώτισης είναι πολύ σημαντικότερο από την απλή πληροφόρηση ή προπαγάνδα. Στόχος της είναι η ιδεολογικοποίηση όλης της κοινωνίας, της μετατροπής του κοινωνικού συνόλου σε μια ενιαία ιδεολογική κοινότητα.

Αυτή η αντίληψη της πολιτικής και της ηθικής έχει ωρισμένες συνέπειες. Πρώτη συνέπεια, στην οποία ήδη αναφέρθηκα, είναι η άρνηση ανοχής για οποιανδήποτε βρίσκεται έξω από αυτήν την ιδεολογική κοινότητα, ιδίως αν αυτό γίνεται θεληματικά. Αντιμετωπίζεται ως «ξένο σώμα», «εχθρός του λαού» και τα συναφή.

Άλλη συνέπεια είναι η πολιτικοποίηση κάθε πτυχής της ζωής του ατόμου, η αξίωση ολοκληρωτικής του ενσωμάτωσης στην ιδεολογική κοινότητα. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, το νόημα της φράσης «όλα είναι πολιτικά», που είχε γίνει κυρίαρχο σύνθημα του Γαλλικού Μαΐου 1968, ήταν η πλήρης ιδεολογικοποίηση της πολιτικής και η πλήρης πολιτικοποίησης της ζωής, δηλαδή των ανθρωπίνων σχέσεων, της επιστήμης, της φιλοσοφίας, της τέχνης¹¹. Αυτή η αναγωγή της ιδεολογικής πολιτικής σε τρόπο ζωής ήταν το ολοκληρωτικότερο στοιχείο στην κατά τα άλλα φιλελεύθερη και αντιπατερναλιστική εκείνη εξέγερση. Ο διανοούμενος ενδίδει τον πειρασμό της ιδεολογικοποίησης από τη στιγμή που βλέπει την πολιτική, όχι σαν τέχνη του εφικτού, αλλά σαν μια προσπάθεια ανάπλασης και σωτηρίας της ανθρωπότητας. Η δίψα για εξουσία του ιακωβίνου συναντάται στο σημείο αυτό με τη μεγαλομανία του διανοουμένου. Η τελευταία είναι ενδημική νόσος του ανθρώπου του πνεύματος από τότε που υπάρχει και απαντάται τόσο στον σύγχρονο *homo ideologicus* όσο και στους προκατόχους του, δηλαδή τον μάγο, τον προφήτη, τον αρχιερέα ή τον αιρεσιάρχη.

9. Ιδεολογία, επιστήμη και μαγεία: ο ρόλος του ιδεολογικοποιημένου διανοουμένου ως λειτουργού της ιδεολογικής κοινότητας

Όπως είπα πιο πάνω, η ιδεολογικά προσδιορισμένη πολιτική του ιακωβίνου, που αντιπαρατίθεται στην εμπειρική πολιτική ως τέχνη του εφικτού, είναι συνυφασμένη με ένα μεσιανικό όραμα, μια ιστορική εσχατολογία που αποτελεί

προνομιακό γνωστικό κτήμα του *homo ideologicus*, είτε αυτός είναι ιακωβίνος πολιτικός, είτε ιδεολογικοποιημένος διανοούμενος. Υποστήριξα επίσης, ότι ο μεσιανισμός του ιακωβίνου ελκύει τον διανοούμενο, λόγω μεγαλομανίας του τελευταίου. Θα προσθέσω, ότι στο σημείο αυτό, ακολουθεί ασυναίσθητα το πρότυπο του *αλχημιστή* ή του *αναγεννησιακού μάγου* και την ψευδαίσθηση «πνευματικής δύναμης» που του χάριζε η ερμητική του γνώση.

Ο διανοούμενος θέλγεται από την προοπτική που του προσφέρει η ιδεολογική σκέψη, συνολικής εκτίμησης της πραγματικότητας. Όπως ο ιακωβίνος *υποκαθιστά* τον πραγματικό λαό με το ιδεατό του υποκατάστατο, τη γενική θέληση της οποίας φορέας είναι η συλλογική πολιτική της ιακωβινικής ιδεολογικής κοινότητας, έτσι και ο ιδεολογικοποιημένος διανοούμενος *υποκαθιστά* την εμπειρική πραγματικότητα την οποία γυρεύει να αντιληφθεί και να ερμηνεύσει σωστά, με την καινούργια πραγματικότητα που θα δημιουργήσει, στηρίζοντας ιδεολογικά το έργο του ιακωβίνου πολιτικού.

Με τον τρόπο αυτό, ο ιδεολογικοποιημένος διανοούμενος αποκτά ένα διπλό πλεονέκτημα: από τη μια μεριά, του δίδεται η ευκαιρία (ή ορθότερα η ψευδαίσθηση) να συλλάβει την πραγματικότητα στο σύνολό της και από την άλλη, δεν έχει λογοδοτική υποχρέωση στον κόσμο της εμπειρίας, ή απλούστερα, δεν ελέγχεται ως προς την εμπειρική αλήθεια των λεγομένων του. Το σχήμα αυτό τον ικανοποιεί τέλεια, υπό την προϋπόθεση ότι δέχεται να αντικαταστήσει την *αλήθεια* ως ρυθμιστική αρχή, με μια ισλαμικού τύπου υποταγή στις επιταγές της ιδεολογίας, μια «ανώτερη» αλήθεια από την τετριμμένη αλήθεια του εμπειριστή και του απλού ανθρώπου.

Το τελευταίο είναι δυνατόν, εφόσον στη γλώσσα της ιδεολογίας, οι προτάσεις δεν περιγράφουν την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά την αντικαθιστούν με το δικό τους κόσμο – σε σημείο που μπορεί να πει κανείς ότι η γλώσσα και ο κόσμος της ιδεολογίας είναι εν και το αυτό πράγμα. Υπό αυτές τις συνθήκες, ο ιδεολόγος δεν λογοδοτεί πουθενά, εφόσον η πίστη του δεν χρειάζεται εξωτερικό αντίκρουσμα. Είναι δημιουργός και θεματοφύλακας μιας «φανταστικής κοινωνίας» όπως έγραφε ο Alexis de Tocqueville, όπου το κοινωνικό στοιχείο ανάγεται αυθαίρετα σε μια αφηρημένη φόρμουλα και όπου το περιστασιακό και το ακανόνιστο αποβάλλεται υπέρ του αφηρημένου ιδεολογικού σχήματος μέσα στο οποίο «όλα μοιάζουν να είναι απλά, συντονισμένα, ομοιόμορφα, δίκαια και ορθολογικά»¹².

Δεν θα ήταν εντελώς περιττό να τονιστεί στο σημείο αυτό, πόσο διαφορετική από το πνεύμα της επιστήμης, είναι η στάση αυτή του *homo ideologicus*. Η επιστήμη δεν επιδιώκει ούτε την εξήγηση ολόκληρης της πραγματικότητας, μέσα από μια και μόνη θεωρία, ούτε την αντικατάσταση της τελευταίας με μια θεωρητική πραγματικότητα. Ο ιδεολόγος επικαλείται συχνά την επιστήμη και προβάλλει ο ίδιος αξιώσεις επιστημονικότητας, θεωρώντας ότι η φιντεϊστική του βεβαιότητα εξομοιώνεται με την επιστήμη, και ότι η τελευταία προσφέρει βέβαιη γνώση. Δεν θα ασχοληθούμε με το ευρύτερο επιστημολογικό πρόβλημα για το αν ο ρόλος της επιστήμης είναι αυτός ή όχι, αλλά θα πρέπει, ωστόσο να τονίσουμε, ότι πάντως ο επιστημονικός λογισμός διαφέρει από τον ιδεολογικό τουλάχιστον σε τούτο: ότι δεν ασχολείται με συνολοποιητικές θεωρητικές κατασκευές που εξηγούν όλη την πραγματικότητα και ότι σέβεται τον κόσμο της εμπειρίας, τον οποία

γυρεύει επίμονα και ταπεινά να εξηγήσει και όχι να ξαναφτιάξει από την αρχή. Μόνον η μεγαλομανία του μάγου και η αρχομανία του τυράννου επιζητούν το τελευταίο. Και αυτό μας φέρνει κατ' ευθείαν στις μαγικές καταβολές του σύγχρονου *homo ideologicus*.

Ο διανοούμενος, που θέλει να λειτουργήσει πριν απ' όλα ως ιδεολόγος διανοούμενος, ο *homo ideologicus*, επιλεγεί το ρόλο του αρχαίου «θεωρού», του αναγνωριστή «μηνυμάτων» που στέλνει κάποιος θεός ή το Απόλυτο, ή η Ιστορία. Παρατηρεί την πραγματικότητα μέσα από μια καθορισμένη ιδεολογική προοπτική, η οποία διευκολύνει το έργο του ιακωβίνου που κατέχει την εξουσία ή προετοιμάζει την κατάκτησή της.

Έχει σημασία ότι τα «μηνύματα» που αναγνωρίζει ως «θεωρός» προέρχονται, υποτίθεται, από τον άσπιλο κόσμο του αναγκαίου και του απόλυτου και όχι από τον ακάθαρτο εμπειρικό κόσμο, όπου βασιλεύει η συμπτωματοκτικότητα και η περιστασιακότητα. Οι ανεκτίμητες υπηρεσίες που προσφέρει στον ιακωβίνο ο *homo ideologicus* συνίστανται στη μη ελεγχιμότητα των μηνυμάτων του και στην προσαρμογή τους στο ιακωβινικό πρόγραμμα.

Με την έννοια αυτή, ο ιδεολογικοποιημένος διανοούμενος είναι υπηρέτης του ιακωβίνου. Δεν είναι ο θαρραλέος φορέας μηνυμάτων του Θεού ή του Απόλυτου, κατά της εξουσίας. Δεν είναι ο προφήτης Νάθαν κατά του βασιλιά Δαβίδ, είναι ο Κάλχας στην υπηρεσία του Αγαμέμνονα. Παρατηρεί την πραγματικότητα ως στρατευμένος διανοούμενος, εντελώς υποταγμένος στις ανάγκες (συχνά συγκυριακές) της ιακωβινικής πολιτικής, δηλαδή στις ανάγκες εξάπλωσης της ιδεολογικής κοινότητας ή εσωτερικής της ισχυροποίησης και συσπείρωσης. Με τον τρόπο αυτό, η ιδεολογία γίνεται βίωμα της ιδεολογικής κοινότητας και συνυφαίνεται με τον τρόπο ζωής της τελευταίας. Η αλήθεια, υπό τις συνθήκες αυτές, είναι η βιωμένη αλήθεια και όχι η αντιστοιχία στην πραγματικότητα.

Ο *homo ideologicus* έχει πλήρη επίγνωση του ρόλου του αυτού, τον οποίο επιλέγει συνειδητά. Η ιδεολογική παρουσίαση της πραγματικότητας στην οποία αποδύεται, γίνεται σκόπιμα. Κύριο του μέλημα είναι η (αν) — οικοδόμηση του κόσμου και όχι απλώς η ερμηνεία του. Απορρίπτει, επομένως, το γνωστικό ήθος του εμπειρισμού και της επιστήμης. Ο επιστήμονας έχει ως ρυθμιστική του αρχή την αλήθεια με την κλασική έννοια της αντιστοιχίας στην εμπειρική πραγματικότητα. Ο ιδεολόγος δεν συμερίζεται με τον επιστήμονα αυτήν την ρυθμιστική αρχή. Δεν επιδιώκει να ανακαλύψει και να διατυπώσει, στο μέτρο του εφικτού, την αλήθεια. Το ιδανικό του είναι συγκρίσιμο με εκείνο του αναγεννησιακού μάγου, ο οποίος επικαλείται ουράνιες ή δαιμονικές δυνάμεις, με τη διαμεσολάβηση της μυστικής γνώσης των ονομάτων ή των μορφών τους μέσα από μαγικές απεικονίσεις τους (*talismans*): μέσα από αυτές τις γλωσσικές και απεικονιστικές διαμεσολαβήσεις, που βρίσκονται υπό τον έλεγχο του αλχημιστή ή του μάγου, επιτυγχάνεται ο έλεγχος του γήινου κόσμου από τον μάγο, επικαλούμενος δυνάμεις του ουρανού κόσμου¹³.

Αυτό είναι άλλο ένα σύμπτωμα της επαναχώρησης της ιδεολογικής σκέψης: ο *homo ideologicus* απεργάζεται την παλινόρθωση της παλιάς ανιμιστικής και μαγικής παράδοσης, του κόσμου του μύθου, όπου το ον είναι συνενωμένο με το

δέον, καταργώντας με τον τρόπο αυτό τη «νέα συμμαχία», κατά την έκφραση του Monod, που επικράτησε από το Διαφωτισμό κι έπειτα, μεταξύ εμπειρισμού του ορθολογισμού. Και όπως ο μάγος που καταβάλλει συνειδητή και έντονη προσπάθεια να «δει» το μαγικό όραμα μέσα από το οποίο θα μεταμορφώσει τον κόσμο, έτσι και ο *homo ideologicus* ιδεολογικοποιεί συνειδητά την κοινωνική πραγματικότητα για να αλλάξει τη διάταξη και το νόημά της.

10. Είναι χρέος του σύγχρονου διανοούμενου να είναι ιδεολογικοποιημένος;

Αυτή η «πραξιακή» θεώρηση της πραγματικότητας είναι συνυφασμένη με τον ενισχυμένο δογματισμό της ιδεολογικής σκέψης. Ο *homo ideologicus* πιστεύει ότι έχει καθήκον να ιδεολογικοποιεί τις παραστάσεις της πραγματικότητας, με σκοπό την υλοποίηση του οράματος που ευαγγελίζεται. Η ιδεολογία νομιμοποιεί την ιστορική πράξη που θα αλλάξει τον κόσμο. Συγχρόνως όμως, νομιμοποιεί αυτό που ο κοινός άνθρωπος θα ονόμαζε παραμόρφωση της πραγματικότητας και που στο οποίο ο ιδεολόγος δίνει πιο τιμητικά ονόματα, όπως, «δυναμική αντίληψη της πραγματικότητας», «διαλεκτική του γίνεσθαι» ή «ορθή σχέση θεωρίας και πράξης».

Πρέπει να τονιστεί για άλλη μια φορά, ότι αυτή η σκόπιμη ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας δεν συνιστά με κανέναν τρόπο πλαστογράφηση της από τον ιδεολόγο. Ο *homo ideologicus* έχει ασφαλώς διαφορετικά κριτήρια ακεραιότητας από τον κοινό άνθρωπο, αλλά πηγαίνει κι αυτός «στην τιμή και στην πεποίθησή του» με τις δικές του αρχές, που καθορίζονται από την ανάγκη ανάπλασης της πραγματικότητας.

Αλλά ο *homo ideologicus* πηγαίνει πιο πέρα ακόμη. Δεν αρκείται στην ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας, (δηλαδή, την παραμόρφωσή της, με τα συνηθισμένα κριτήρια). Χρειάζεται να δικαιολογήσει την ιδεολογικοποίηση αυτή. Και την δικαιολογεί με βάση τον τελικό σκοπό τον οποίο υπηρετεί η προσπάθειά του. Αντικειμενικός του σκοπός είναι το τέλος της πολιτικής με την αριστοτελική έννοια της προσπάθειας εξισορρόπησης και συναλλαγής μεταξύ διαφορετικών συμφερόντων¹⁴. Η ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας στην οποία αποσκοπεί η δραστηριότητα του *homo ideologicus* είναι ταυτόσημη με την μετατροπή όλης της κοινωνίας σε μια ενιαία ιδεολογική κοινότητα. Σε ένα τέτοιο καθεστώς δεν υπάρχει χώρος για πολιτική, με την αριστοτελική της έννοια. Πρόκειται για μια προσπάθεια αναβίωσης της κλειστής κοινωνίας, δηλαδή της παλιάς κοινότητας, όπου ο μύθος και η πραγματικότητα ήσαν συνυφασμένα σε έναν ενιαίο τρόπο ζωής. Η ιδεολογία παίρνει τη θέση του μύθου στην πρωτόγονη, τριμπαλιστική κοινότητα: γίνεται ο «κοινός νους» και το σύστημα κοινών παραστάσεων και αποδεκτών κανόνων. Η επικράτηση αυτής της κοινότητας σε παγκόσμια κλίμακα, θα σήμαινε το τέλος της πολιτικής, δηλαδή της συναλλαγής, πράγμα που ο *homo ideologicus* θεωρεί ευκαταίο.

Εκεί αποβλέπει η δραστηριότητα του ιδεολογικοποιημένου διανοούμενου. Αυτό δεν συνειδητοποιείται πάντα. Πολλοί διανοούμενοι, όπως ο Sartre, που αποτελεί κλασικό παράδειγμα του είδους, θέλησαν να πάρουν θέση υπέρ των καταπιεσμέ-

νων, να στρατευθούν, να γίνουν «οργανικοί διανοούμενοι», για να χρησιμοποιήσουμε τον γνωστό όρο του Gramsci, χωρίς να έχουν επίγνωση της άμεσης συσχέτισης μεταξύ αυτής της «οργανικότητας» και της ιδεολογικής κοινότητας.

Και όμως αυτό είναι το πραγματικό νόημα της θεωρίας των διανοουμένων του Gramsci¹⁵. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, οι διανοούμενοι είναι είτε «παραδοσιακού», είτε «οργανικού» τύπου. Οι πρώτοι δεν έχουν δεσμούς με τις ανερχόμενες δυνάμεις στην ιστορία. Εξυπηρετούν ιστορικά παρωχημένες τάξεις και αποτελούν οι ίδιοι μια φθίνουσα διανοητική και κοινωνική δύναμη. Οι δεύτεροι, αντίθετα, συνδέονται «οργανικά» με τις δυναστευμένες, πλην όμως, ιστορικά ανερχόμενες τάξεις.

Είναι φυσικό να έχουν επηρεασθεί πολλοί διανοούμενοι από αυτήν τη θεωρία και να θέλουν να γίνουν «οργανικοί» διανοούμενοι, εκπληρώνοντας έτσι το «ουσιαστικό τους χρέος». Ποιός δεν θέλει να έχει την πρόοδο και την ιστορία με το μέρος του; Μια τέτοια όμως προσχώρηση έχει ωρισμένες συνέπειες που δεν είναι βέβαιο ότι συνειδητοποιούνται πάντα από τους στρατευμένους διανοούμενους. Ο «οργανικός» διανοούμενος του Gramsci, ο «λειτουργός της υπερδομής», όπως τον ονομάζει¹⁶, είναι οργανικός διαμορφωτής μιας ιδεολογικής κοινότητας. Ο ιστορικισμός του Gramsci, νομιμοποιεί, στο σημείο αυτό την ιακωβινική προσδοκία δημιουργίας μιας τέτοιας κοινότητας σε παγκόσμια κλίμακα. Ο ρόλος του «οργανικού» διανοούμενου είναι παιδευτικός με μια ιδιαίτερα έννοια: πρέπει να επιφέρει την «διανοητική και ηθική αναμόρφωση», που θα είναι ισάξια με την Αναγέννηση και την Προτεσταντική Μεταρρύθμιση¹⁷. Ο Gramsci συνδέει — χαρακτηριστικά — το έργο αυτό της παιδευτικής αναμόρφωσης της κοινωνίας με την ανανέωση του Μαρξισμού¹⁸.

Ας σημειωθεί ότι ο Μαρξισμός του Gramsci είναι ένας αντιδογματικός Μαρξισμός. Η ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας που είχε στο νου του ο μεγάλος ιταλός Μαρξιστής σταματάει στα όρια της εμπειρικά ελέγξιμης πραγματικότητας: η «διανοητική και ηθική αναμόρφωση» πρόβαλε ως πολιτικό πρόγραμμα, είχε «ανοιχτές» προοπτικές: δεν προεξοφλούσε, αν και προσδοκούσε, την επιβεβαίωση και ενίσχυση του Μαρξισμού. Αυτή του η προσδοκία οφείλεται στον ιστορικισμό του, τον οποίο ουδέποτε εγκατέλειψε. Μέσα από τον ιστορικισμό του αυτόν, έβλεπε μια παράλληλη πορεία της Μαρξιστικής θεωρίας από τη μια μεριά, και της κοινότητας των οπαδών της τελευταίας από την άλλη.

Μέσα σ' αυτό το σχήμα, ο ρόλος του «οργανικού» διανοούμενου και της «διανοητικής και ηθικής αναμόρφωσης» έχει θέση μόνο στην ιδεολογική κοινότητα στην οποία λειτουργεί και στην επέκτασή της οποίας αποσκοπεί. Η ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας αποκτά, με τον τρόπο αυτό, ένα ιστορικό έρεισμα, αν και εφόσον δεχθεί κανείς φιντεϊστικά μια ωρισμένη φιλοσοφία της ιστορίας.

Εν τούτοις, αυτή η ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας έχει ωρισμένα όρια τα οποία θα εξετάσουμε σ' αυτό που ακολουθεί.

11. Τα όρια της ιδεολογικοποίησης της πραγματικότητας: η ιδεολογική «διγλωσσία»

Είναι χαρακτηριστικό της ιδεολογίας να αντιμετωπίζει τα πραγματικά προβλήματα της κοινωνίας με έναν εξω-εμπειρικό τρόπο. Ο ιδεολογικός τρόπος σύλληψης

των προβλημάτων είναι να τα εντάξει στον δικό της κόσμο σε πείσμα των εμπειρικών δεδομένων, είτε επιβάλλοντας λύσεις χωρίς αντίκρουσμα στην πραγματικότητα, είτε ξεγλυστρώνοντας από το πρόβλημα με κάποιο ρητορικό σχήμα που είναι κενό νοήματος, με τα κριτήρια του εμπειρισμού και του κοινού νου.

Η ιδεολογία έχει πολλά κοινά, τόσα με τον κόσμο της *θρησκείας*, όσο και με τον κόσμο του *μύθου* στις παραδοσιακές κοινωνίες. Το κοινό σημείο ανάμεσα στην ιδεολογία και τη θρησκεία είναι ο φιντεϊσμός. Αντίθετα όμως από τη θρησκεία, η ιδεολογία δεν ασχολείται μόνο με τον εξω-εμπειρικό κόσμο. Οι ιδεολογικές προτάσεις αφορούν και τον εμπειρικό κόσμο, εφόσον αποτελούν *συνδυασμό αρχών και εμπειρικών διαπιστώσεων*, όπου οι τελευταίες μορφοποιούνται, οργανώνονται και συχνά ελέγχονται από τις πρώτες.

Από την άλλη μεριά, ο συνδυασμός αυτός όντος και δεόντος, εμπειρικών και αξιολογικών προτάσεων, υπάρχει και στον κόσμο του *μύθου*. Η ιδεολογία όμως διαφέρει από τον τελευταίο στο ότι η σύνθεση αυτή αποτελεί τη βάση ενός πολιτικού προγράμματος, πράγμα που δεν ισχύει με το μύθο στις παραδοσιακές κοινωνίες. Στις σύγχρονες κοινωνίες όπου η ιδεολογική σκέψη βρίσκει την ευκαιρία να ριζώσει, το μεσιανικό στοιχείο που συμμερίζεται η τελευταία με τον ιακωβινισμό, απαιτεί την επιβολή της στην πολιτική σκέψη.

Αλλά ο μόνος τρόπος να νομιμοποιήσει η ιδεολογική σκέψη αυτήν της την επιβολή, είναι η επικράτηση της αντίληψης σύμφωνα με την οποία η ιδεολογία είναι ένας γενικός οδηγός για την γνώση και την πράξη, από τον οποίο δεν μπορεί να ξεφύγει κανείς. Εκεί οδηγεί η πανπολιτικοποίηση, η οποία είναι συνυφασμένη με την *ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας*.

Η ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας συνίσταται στην υποκατάσταση του πραγματικού κόσμου, δηλαδή του κόσμου του περιστασιακού και του μερικού, με τον κόσμο της ιδεολογίας που είναι ο κόσμος του αναγκαίου και του καθολικού.

Κάτι αντίστοιχο ισχύει και στις παραδοσιακές κοινωνίες, με τη διαφορά ότι εκεί η μυθολογικοποίηση της πραγματικότητας μπορεί να παγιωθεί, στο βαθμό που είναι κλειστές και με μικρή επικοινωνία με τον έξω κόσμο καθώς και με κυκλικά αναπαραγόμενο τρόπο ζωής. Αυτός ο τρόπος ζωής είναι συνυφασμένος με το μυθολογικό πλέγμα ιδεών που λειτουργεί σαν *εξηγητικό σχήμα* και συγχρόνως σαν *κανόνας* αυτού του τρόπου ζωής. Στην περίπτωση αυτή, μπορεί να πει κανείς ότι έχει να κάνει με μια *μυθολογική κοινότητα*, εφόσον τα μέλη της συμμερίζονται την πίστη στο μύθο, η οποία είναι συγκροτηματικά δεμένη με τον τρόπο ζωής αυτής της κοινότητας.

Με αυτήν την έννοια, ο «ιδεότυπος» της μυθολογικής κοινότητας, λειτουργεί όπως και ο «ιδεότυπος» της ιδεολογικής κοινότητας, στο βαθμό που η τελευταία έχει τον χαρακτήρα του «συλλογικού στοχαστή», κατά την έκφραση του Gramsci¹⁹. Ο συλλογικός αυτός στοχαστής αποτελεί μια ενότητα θεωρίας και πράξης²⁰. Είναι μια συλλογική οντότητα, που σχηματίζει ένα ενιαίο «μπλοκ» ή «συγκρότημα» και που ενώνονται μέσα από ένα σύστημα κοινών πεποιθήσεων. Ο όρος *συγκρότημα* χρησιμοποιείται εδώ με σκοπό να τονιστεί η σημασία της ταύτισης μεταξύ κοινότητας και της πίστης της. Η κοινότητα ταυτίζεται φιντεϊστικά με αυτό το σύστημα πίστης, ώστε η «συγκροτηματικότητα» της να ορίζεται από την παγίωση της ενότητας πίστης/κοινότητας.

Αλλά η ιδεολογική κοινότητα διαφέρει από τη μυθολογική κοινότητα κατά τούτο: ότι εστιάζεται σε σύγχρονες (μη παραδοσιακές) κοινωνίες, που υπόκεινται σε συνεχείς και ταχύρρυθμες μεταβολές στον τρόπο ζωής τους, στις αξίες τους και στην κοινωνική τους οργάνωση. Η μυθολογική κοινότητα παραμένει για μεγάλο χρονικό διάστημα αναλλοίωτη και συμπαγής. Το ίδιο δεν ισχύει για την ιδεολογική κοινότητα. Οι σύγχρονες κοινωνίες, χωρίς να είναι πάντα «ανοιχτές» με την πολιτική έννοια, επικοινωνούν εμπορικά και πολιτιστικά με τον έξω κόσμο. Επί πλέον, μεταβάλλονται συνεχώς. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν είναι διαρκώς καινούργια και απρόβλεπτα: δεν μπορεί να προεξηφληθεί η εξεύρεση λύσης για αυτά τα προβλήματα, και ακόμα λιγώτερο, να προβλεφθούν αυτές οι λύσεις εκ των προτέρων. Εκείνο που είναι βέβαιο είναι ότι τα προβλήματα αυτά δεν μπορούν να λυθούν στο πλαίσιο της παραδοσιακής κοινωνίας ή στο σύγχρονο ισοδύναμό της — την ιδεολογική κοινότητα.

Κατά συνέπεια, το «συγκρότημα» ιδεολογικής πίστης/κοινωνίας μεταβάλλεται αναγκαστικά, σε αντίθεση με το «συγκρότημα» μυθολογικής πίστης/κοινωνίας, που παραμένει αναλλοίωτο. Το ιδεολογικό συγκρότημα πίστης/πιστών έχει την τάση να διαστέλλεται συνεχώς σε μια ιδεολογική κοινότητα και η ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας είναι αναγκαία και συνεχής. Η ιδεολογική κοινότητα έχει την τάση να διαστέλλεται, εφόσον αντίθετα από τη μυθολογική κοινότητα, δεν μένει στάσιμη ούτε αντιστοιχεί σε αμετάβλητους τρόπους ζωής.

Μ' άλλα λόγια, η ιδεολογία έχει την τάση να επεκτείνεται σε όλες τις σφαίρες γνώσης και συγχρόνως να τις προσαρμόζει στις δικές της προδιαγραφές και στο δικό της ιδίωμα. Οι διεκδικήσεις που έχει η ιδεολογία πάνω στην πραγματικότητα, απορρέουν από τη φύση της και από τη θέση που έχει στη λειτουργία της ιδεολογικής κοινότητας. Η ιδεολογία δένεται συγκροτηματικά με την κοινωνία και όσο η τελευταία αναπτύσσεται, πρέπει να εισχωρεί η ιδεολογία σε όλους τους κλάδους γνώσης και συγχρόνως να γίνεται αποδεκτή από τα μέλη της κοινωνίας — με απώτερο σκοπό όλη η κοινωνία να μεταβληθεί σε μια ενιαία ιδεολογική κοινότητα.

Η ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας, όμως, έχει ωρισμένα όρια. Μπορεί να πει κανείς ότι υπάρχει ένα φυσικό όριο και ένα πολιτικό όριο στην ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας. Το *φυσικό όριο* είναι οι καταναγκασμοί που επιβάλλει η δυναμική των συγχρόνων κοινωνιών, ο σύγχρονος πολιτισμός, η τεχνική πρόοδος και τα κοινωνικά συνακόλουθά του. Το *πολιτικό όριο* αποτελείται από τα φρένα στην ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας και στην εξάπλωση της ιδεολογικής σκέψης, τα οποία τίθενται συνειδητά από τον *κριτικό διανοούμενο*. Ο τελευταίος μπορεί να ανήκει είτε στην «γενική» είτε στην «ειδική» κατηγορία του διανοουμένου.

Ας εξετάσουμε αυτά τα δύο όρια, το φυσικό και το πολιτικό αρχίζοντας από το πρώτο.

Στις σύγχρονες κοινωνίες, μπορούμε να πούμε ότι επικρατεί ένα πνεύμα «νεωτερικότητας» (*modernity*). Το πνεύμα αυτό είναι συνυφασμένο με την προγραμματίσιμη και ακηδεμόνευτη μεταβολή στον τρόπο ζωής της σύγχρονης κοινωνίας μέσω της τεχνολογικής προόδου, της ανάπτυξης της επιστημονικής

γνώσης, της πνευματικής και καλλιτεχνικής δημιουργίας, της ανάπτυξης του εσωτερικού και του εξωτερικού εμπορίου — με δύο λόγια, μέσω δραστηριοτήτων που προϋποθέτουν *ελεύθερη και απρογραμμάτιστη διακίνηση και ανταλλαγή ιδεών* σε μια κοινωνία ελευθέρων ατόμων, όπου επικρατεί η *αμοιβαία ανεκτικότητα* για διαφορετικές μεταξύ τους απόψεις που ισχύουν συγκεκριμένοι κανόνες συμπεριφοράς και συναλλαγής²¹. Οι κοινωνικές αλλαγές, μ' άλλα λόγια, είναι μη σχεδιασμένα αποτελέσματα ατομικών αποφάσεων των μελών μιας κοινωνίας. Σε μια τέτοια κοινωνία επικρατεί ένα καθεστώς αβεβαιότητας που σχετίζεται με τις απροόριστες επιπτώσεις των πράξεων των ατόμων και με τον ανοιχτό χαρακτήρα, όχι μόνο της κοινωνίας αλλά και της ιστορίας. Ο «μοντερνισμός» είναι το πνεύμα που δέχεται θετικά αυτόν τον τρόπο κοινωνικής ύπαρξης.

Η ιδεολογική σκέψη απορρίπτει την ιδέα της απογραμμάτιστης ιστορικής πορείας, διότι θεωρεί ότι μετατρέπουν την ιστορία σε μια κενή νοήματος διαδικασία. Δεν μπορεί, επομένως, να συμβιβασθεί η ιδεολογική σκέψη με τον μοντερνισμό εφόσον, ότι και αν πρεσβεύει κάποια συγκεκριμένη ιδεολογία, ζητάει να ελέγξει την κοινωνική εμπειρία, θεωρώντας ότι *ενυπάρχει* σ' αυτήν η ιστορική μοίρα του ανθρώπου την οποία αποκαλύπτει η ιδεολογία και θέτει με το ίδιο μέτρο υπό έλεγχο.

Αλλά η στάση αυτή της ιδεολογικής σκέψης την αναγκάζει να αυτοπαγιδευθεί. Στις σύγχρονες κοινωνίες, δεν μπορεί να απορροφηθεί η κοινωνική εμπειρία ολοκληρωτικά από την ιδεολογική σκέψη. Είναι υποχρεωμένη να αφήνει απ' έξω ένα σημαντικό υπόλοιπο εμπειρίας, που αποτελείται από τις αθέλητες επιπτώσεις τόσο των προγραμματισμένων όσο —και κυρίως— των απρογραμμάτιστων ενεργειών των μελών του κοινωνικού συνόλου. Οι τελευταίες δημιουργούν *νέα προβλήματα*, που δεν μπορεί να επιλύσει ή να εκφράσει η ιδεολογία. Από την άλλη μεριά δεν μπορεί και να τα αγνοήσει.

Μια έμμεση αναγνώριση της αδυναμίας της ιδεολογίας μπροστά σ' αυτό το πρόβλημα είναι η *διγλωσσία* της — η σύγχρονη χρήση του εμπειρικού και του ιδεολογικού ιδιώματος²². Το δίλημά της είναι αξεπέραστο: ή θα πρέπει να παραιτηθεί από την προσπάθεια της να συμπεριλάβει όλη την κοινωνική εμπειρία και να μετατραπεί σε ένα είδος κοσμικής *θρησκείας* με την πιο χυδαία έννοια, με χωριστές «αρμοδιότητες» από τα άλλα πεδία, και κυρίως την επιστήμη και την τεχνολογία, ή θα πρέπει να αγνοήσει τα προβλήματα αυτά και να καταφύγει στο δόγμα της, οπισθοδρομώντας στην ανάγκη, και λειτουργώντας όπως ο *μύθος* στις παραδοσιακές κοινωνίες. Υπάρχει και μια τρίτη «λύση»: νά δεχθεί η ιδεολογία να γίνει μια «υποχωρητική» θρησκεία, χωρίς παναρμοδιότητα και αποδεχόμενη ένα καθεστώς ειρηνικής συνύπαρξης με την επιστημονική και τεχνολογική σκέψη, αλλά και με μερικές πλευρές του μοντερνισμού, ή θα επιμείνει δογματικά στην παναρμοδιότητά της.

Από τη στιγμή που δεν μπορεί πια να γίνει καταφυγή στη δογματική λύση, εφόσον τα προβλήματα που θέτει η ανάγκη οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης δεν μπορούν να αγνοηθούν, απομένει ως μόνη λύση ο «υποχωρητικός» ρόλος για την ιδεολογία, σύμπτωμα της οποίας είναι η διγλωσσία της. Εκεί *επιπλάζεται* ο σημαντικότερος φραγμός στην λειτουργία της ιδεολογικής σκέψης στις σύγχρονες

κοινωνίες και κυρίως στην επέκτασή της μέσω της ιδεολογικοποίησης της πραγματικότητας.

12. Τα όρια της ιδεολογικοποίησης της πραγματικότητας: η παρουσία του κριτικού διανοούμενου

Το άλλο εμπόδιο στην ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας, δηλαδή στην τάση της ιδεολογίας να επεκτείνεται και να «συγκροτηματοποιείται» με το κοινωνικό σύνολο, είναι η παρουσία του κριτικού διανοούμενου στη σύγχρονη κοινωνία. Ο κριτικός διανοούμενος αντιμετωπίζει την ιδεολογική σκέψη ως οπισθοδρόμηση του ανθρώπινου πνεύματος. Ο *homo ideologicus*, ως τοποτηρητής της ιδεολογικής κοινότητας, συντελεί στη στερέωση του *continuum* ιδεολογίας κοινωνίας, έστω και αν ο μοντερνισμός μεγαλώνει τη διάσταση ανάμεσα τις δύο. Όμως, ο *homo ideologicus* δεν μπορεί να εκπληρώσει αυτόν του τον σκοπό αν δεν έχει εξασφαλίσει τη μονοπώληση του πνευματικού πεδίου, πράγμα που δεν του είναι δυνατόν λόγω της παρουσίας του κριτικού διανοούμενου. Ο κριτικός διανοούμενος απομυθοποιεί τα φετίχ του *homo ideologicus* και δεν έχει λόγο ο ίδιος να αποφύγει το διάλογο ή την αντιμετώπιση της κριτικής από οποιονδήποτε. Δεν αντιτάσσει στην ιδεολογία του *homo ideologicus* κάποια άλλη ιδεολογία, αλλά αρνείται το κύρος της ίδιας της ιδεολογικής σκέψης.

Ο ιδεολογικοποιημένος διανοούμενος ξέρει ότι χτυπάει ήδη η καμπάνα που σημαίνει το τέλος της κυριαρχίας του, εφόσον υπάρχουν ορισμένοι — έστω και λίγοι — πνευματικοί άνθρωποι που λειτουργούν ως κριτικοί διανοούμενοι και καταγγέλλουν τα ιδεολογήματα που κατασκευάζει. Τα ιδεολογικά εξαπτέρυγα, οι θαυματουργές εικόνες και όλα τα φετίχ που διαθέτει το ιδεολογικό οπλοστάσιο του *homo ideologicus*, χάνουν τη δυναμή τους, ακριβώς επειδή η πίστη σ' αυτά υπονομεύεται από τον κριτικό διανοούμενο, αλλά και από την αυτόνομη και απρογραμματίστη ανάπτυξη της κοινωνίας.

Στο φιντεϊσμό, ο κριτικός διανοούμενος αντιτάσσει τις αξίες της κριτικής σκέψης, του σεβασμού στην αλήθεια και την έγκυρη γνώση και της απρόσκοπτης λειτουργίας του λόγου που συνδέονται με την παράδοση του Διαφωτισμού και τη σύγχρονη ανοιχτή, πλουραλιστική κοινωνία. Οι ιδέες αυτές είναι ασυμβίβαστες με την ιδέα της συμπαγούς ιδεολογικής κοινότητας, όπου ιερουργεί ο *homo ideologicus*. Επί πλέον, ο κριτικός διανοούμενος αμφισβητεί το έρεισμα της ηθικής ανωτερότητας του *homo ideologicus*, υποστηρίζοντας ότι η υπαρξιακή συνταύτιση του ιδεολογικοποιημένου διανοούμενου με μια ιδεολογική πίστη δεν απαιτεί ιδιαίτερο ηθικό θάρρος, ούτε η φιντεϊστική αποδοχή της πίστης αυτής χαρίζει καμιά προνομιακή, «εξ αποκαλύψεως» γνώση στα μέλη της ιδεολογικής κοινότητας.

Στο ιακωβινικό ήθος του *homo ideologicus*, ο κριτικός διανοούμενος αντιτάσσει το κριτικό και φιλελεύθερο ήθος στα αντίστοιχα πεδία της γνώσης και της πολιτικής. Η εξέταση και η κριτική οποιασδήποτε ιδέας με γνώμονα την αλήθεια, η αξίωση λογοδότησης των επιστημονικών θεωριών στον κόσμο της εμπειρίας, η στήριξη της δημοκρατικής αρχής της ελεγχιμότητας των αρχόντων από τους

αρχόμενους, καθώς και της πολιτικής όσο και της πολιτιστικής πολυφωνίας, είναι κύριες φροντίδες του κριτικού διανοούμενου και ήκιστα συμβιβάζονται με το ήθος του *homo ideologicus*, ο οποίος είναι πριν απ' όλα «στρατιώτης της ιστορίας» και μόνο δευτερευόντως πιστός στις αξίες της αλήθειας και της δημοκρατίας.

Ο ιδεολογικοποιημένος διανοούμενος είναι ταγμένος σε ένα σκοπό από τον οποίο αντλεί το ήθος του, τις μεθόδους σκέψης και δράσης του. Είναι στρατευμένος και λέγοντας «το μεγάλο ναι» πηγαίνει «στην τιμή και στην πεποίθησή του». Δεν του αμφισβητείται από τον κριτικό διανοούμενο η ειλικρίνεια και η εντιμότητα της επιλογής του. Του αποτίει, αντίθετα, τον οφειλόμενο φόρο τιμής για αυτήν.

Αλλά πηγαίνοντας πιο πέρα, ο κριτικός διανοούμενος καλεί τον ιδεολογικοποιημένο διανοούμενο, ανεξάρτητα από τη συγκεκριμένη πολιτική του τοποθέτηση, να λογοδοτήσει πάνω στη σκοπιμότητα της ίδιας του της απόφασής του να είναι «στρατιώτης της ιστορίας». Αυτό αρνείται να κάνει ο *homo ideologicus*, ο οποίος δέχεται να λογοδοτεί μόνο τους ομοϊδεάτες του, μόνο στα μέλη της δικής του ιδεολογικής κοινότητας, που συμμερίζονται τις βασικές του παραδοχές. Το αντίθετο ισχύει για τον κριτικό διανοούμενο, οποίος μπορεί – και μάλιστα επιζητεί – να λογοδοτήσει στο «δικαστήριο του λόγου», όπου δεν προαπαιτείται κοινό πλαίσιο αναφοράς ή η ύπαρξη κοινών παραδοχών ανάμεσα στον ίδιο και σ' αυτούς προς τους οποίους λογοδοτεί.

Υπάρχει, επομένως, μια ασυμμετρία ανάμεσα στις λογοδοτικές δυνατότητες του κριτικού διανοούμενου και του *homo ideologicus*.

Σ' αυτό μπορεί να αντιτάξει κανείς ότι υπάρχει ένας υπολανθών φιντεϊσμός και στην κριτική σκέψη, εφόσον προϋποθέτει πίστη στη δύναμη του ανθρώπινου λόγου, καθώς και στην ανάγκη υιοθέτησης του γνωστικού ήθους του εμπειρισμού – δηλαδή την λογοδοτική υποχρέωση στον εμπειρικό κόσμο, όταν έχουμε να κάνουμε με προτάσεις που αφορούν σ' αυτόν τον κόσμο. Μπορεί να απευθυνθεί, επομένως και στον κριτικό διανοούμενο η κατηγορία που ο ίδιος αποδίδει στον ιδεολογικοποιημένο διανοούμενο, δηλαδή της φιντεϊστικής αποδοχής του ορθολογισμού και της «ιδεολογίας» της κριτικής σκέψης. Αλλά η κατηγορία αυτή καταρρέει, λόγω της αυτο-εφαρμοσιμότητας του κριτικού ορθολογισμού: το *tu quoque* του *homo ideologicus* δεν μπορεί να ισχύσει από τη στιγμή που ο κριτικός διανοούμενος δέχεται ότι η δική του σκέψη υπόκειται σε εμπειρικούς και λογικούς ελέγχους, ενώ ο ιδεολογικοποιημένος διανοούμενος δεν δέχεται το ίδιο για τη δική του. Το *tu quoque* του ιδεολογικοποιημένου διανοούμενου πέφτει στο κενό, εφόσον ο τελευταίος, αντίθετα από τον κριτικό διανοούμενο, έχει ανάγκη μιας κοινότητας πιστών που αποτελεί μέτρο και πεδίο ισχύος των πεποιθήσεών του.

Ο κριτικός διανοούμενος δεν έχει ανάγκη αυτής της κοινότητας. Ο ίδιος πιστεύει στην αξία του λόγου και της κριτικής σκέψης, χωρίς να έχει ανάγκη μιας αντίστοιχης κοινότητας ομοϊδεατών. Δεν υποστηρίζεται εδώ ότι η ασυμμετρία αυτή είναι δείκτης υπεροχής του κριτικού διανοούμενου έναντι του *homo ideologicus*. Αλλά είναι ανάγκη να συνειδητοποιείται η σημασία της, για να μπορεί να γίνεται υπεύθυνα την επιλογή του καθενός, είτε υπέρ της ιδεολογικοποιημένης, είτε υπέρ της κριτικής διανόησης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Είναι γνωστό ότι η εθνική ιδέα δεν ήταν παγκόσμια γνωστή η αποδεικτική σε όλες τις ιστορικές περιόδους της ανθρωπότητας. Στις Βαλκανικές χώρες, επί Τουρκοκρατίας, οι εθνικές διακρίσεις δεν ήταν πλήρως συνειδητοποιημένες. Υπερίσχυε περισσότερο η διάκριση μεταξύ «Τούρκων» από τη μια μεριά και «Χριστιανών» από την άλλη, παρά μεταξύ Τούρκων, Ελλήνων, Αλβανών, Σέρβων, Βουλγάρων κλπ. Η συνταύτιση μιας εθνότητας με κάποια γλωσσική ομάδα ήταν απόρροια της αποδοχής της αρχής του εθνισμού, δηλαδή μιας ιδέας που δημιούργησαν εξειδικευμένοι πολιτικοί φιλόσοφοι. Μέσα από αυτήν την ιδέα επηρεάστηκαν άλλοι εξειδικευμένοι διανοούμενοι, διαμορφωτές κοινής γνώμης, όπως είναι οι δάσκαλοι σε χωριά, επί παραδείγματι. Αυτοί, με τη σειρά τους, επηρέασαν το κοινό τους, που μπορεί να ήταν μια τάξη μαθητών, ένα χωριό ή ολόκληρη μια περιοχή. Έτσι μπόρεσε ο πληθυσμός μιας περιοχής να αποκτήσει εθνική συνείδηση, είτε Ελληνική, είτε Βουλγαρική, είτε Σερβική, ανάλογα με την ποιότητα και την ένταση των διαφωτιστών, αλλά και την προδιάθεση που μπορεί να είχαν οι επί μέρους πληθυσμοί, δηλαδή το βαθμό γλωσσικής ή θρησκευτικής ταύτισης με μια άλλη ή άλλη εθνική ομάδα. Αυτός ήταν ο λόγος για το οποίο, κατά τη διάρκεια των Μακεδονικών αγώνων, κύριος στόχος των εκατέρωθεν αντιμαχόμενων «εθνικών επιτροπών», Ελληνικών και Βουλγαρικών, ήταν ο προσεταιρισμός των «διανοουμένων», δηλαδή κατά κύριο λόγο, των ιερέων και των δασκάλων, σε κάθε χωριό, εφόσον αυτοί ήσαν οι κύριοι φορείς ιδεών που θα μπορούσαν να γίνουν αποδεκτές από το κοινό. Χωρίς αυτούς, οι κάτοικοι δεν μπορούσαν να διαμορφώσουν εθνική συνείδηση, εφόσον δεν την διαμορφώνανε αυθόρμητα, ιδίως σε γλωσσικά μικτές περιοχές, όπως ήταν η Μακεδονία.
2. Ο κλασικός έλεγχος εγκυρότητας προτάσεων που περιέχουν κατηγορήματα είναι μέσω του γνωστού «δικράνου του Χιούμ» (*Hume's fork*) — που κατατάσσει τις προτάσεις σε δύο κατηγορίες, εκείνες που αναφέρονται σε εμπειρικά γεγονότα (*matters of fact*) και που είναι, επομένως, εμπειρικά ελέγξιμες, και προτάσεις που αναφέρονται σε ιδέες και τις μεταξύ τους αναγκαίες λογικές σχέσεις (*relations of ideas*). Βλ. David Hume *Inquiry concerning Human Understanding IV (i)*, (1748). Η διάκριση αυτή δεν αφήνει περιθώριο για τη διατύπωση έγκυρων προτάσεων ή θεωριών που να μην ανήκουν σε μια από τις δύο αυτές κατηγορίες: την εμπειρική (ή συνθετική) και την λογική (ή ναυτική). Ο λογικός εμπειρισμός έχει υιοθετήσει τη διάκριση αυτή, με αποτέλεσμα να αποκλείει, τις μεταφυσικές προτάσεις από την έγκυρη γνώση. Στην προκειμένη περίπτωση, εκείνο που ενδιαφέρει δεν είναι η έξωση των «μεταφυσικών» προτάσεων, αλλά ο εντοπισμός τέτοιων προτάσεων (θεωριών), αν μ' αυτές εννοεί κανείς τις προτάσεις (θεωρίες) οι οποίες δεν εμπίπτουν σε καμιά από τις δύο κατηγορίες που αντιστοιχούν στο χιουμιανό δίκρανο.
3. J. Monod: (1970) *Le hasard et le necessite*, Seuil, Paris.
4. Στην ιστορία της φιλοσοφίας υπήρξε, όπως είναι γνωστό, διαμάχη μεταξύ εμπειρισμού και ορθολογισμού. Ο ορθολογισμός συνδέεται με τον Descartes, τον Spinoza και τον Leibniz, ενώ ο εμπειρισμός συνδέθηκε με τα ονόματα του Locke, του Berkeley και του Hume. Με την παραδοσιακή αυτή έννοια, ο μεν ορθολογισμός τονίζει τη σημασία του λόγου, σε αντίθεση με τις αισθήσεις, στην απόκτηση γνώσης και επομένως στη δυνατότητά της *a priori* γνώσης — της γνώσης, της οποίας η αλήθεια μπορεί να αποδειχθεί ανεξάρτητα από την αισθητηριακή εμπειρία. Αντίθετα, ο εμπειρισμός θεωρεί ότι πηγή της ανθρώπινης γνώσης είναι τα δεδομένα των αισθήσεων. Στην χρήση που κάνει ο Monod και που υιοθετείται εδώ, η συμμαχία μεταξύ ορθολογισμού και εμπειρισμού αναφέρεται στον κόσμο της επιστήμης, κατά κύριο λόγο, η ανάπτυξη της οποίας συνδέεται με τον ορθολογισμό και τον εμπειρισμό με τη γενικότερη έννοια, όπως εξηγήθηκε πιο πάνω.
5. Βλ. M. Merleau-Ponty *Humanisme et terreur*, Παρίσι, 1947 σ., 165.
6. J.-J. Rousseau: *Du contrat social* (1762), κεφ. III και VI. Στο J.-J. Rousseau *Oeuvres complètes*, Pleiade, Gallimard, Παρίσι 1964, σ. 372 και 379-80.
7. Saint-Just: *Rapport sur la nécessité de déclarer le gouvernement révolutionnaire jusqu' à la paix*. Αναφέρεται στο βιβλίο του J.L. Talmon (1952) *The Origins of Totalitarian Democracy*, Heinemann, Λονδίνο, 1961, σ. 112.
8. Αυτό φαίνεται καθαρά στην περίπτωση του Saint Just, βλ. Talmon ο.π. σ. 87. Αλλά και ο Ροβεσπιέρος προσέβλεπε σ' ένα τελικό σκοπό, που ήταν η απεριόριστη κυριαρχία του λαού αρχικά, αργότερα όμως τροποποιήθηκε σε κυριαρχία των ιακωβίνων και του πολιτικού τους προγράμματος, βλ. Talmon σ. 90 καθώς και A. Cobban (1968) *Aspects of the French Revolution*, Paladin, Λονδίνο 1971, σ. 185-7.
9. Πάνω σ' αυτό, είναι γνωστός ο λόγος του Ροβεσπιέρου στις 5 Φεβρουαρίου 1794 καθώς και η πρόθεσή του να δημιουργήσει «ένα νέο λαό» με το σχέδιο Lepeletier για την παιδεία, βλ. Maximilien de Robespierre: *Textes choisis*, τόμ. 3 (1958), Editions Sociales, Παρίσι σ. 113, και τομ. 2, (1957) σ. 159.
10. Η παράδοση αυτή εξετάζεται κριτικά άλλη μου μελέτη, βλ. «Ιδεολογική σκέψη και Ιακωβινισμός», Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών 66 1987, σ. 159-88. Το κείμενο αυτό αποτελεί διευρυμένη μορφή του *Επιμέτρου του Ενάντια στο ρεύμα*, Παπαζήσης, Αθήνα 1988.
11. Μ' αυτήν την αντίληψη σχετίζεται και η έννοια της *partiinosti'* που πρόσβευε ο Λένιν και που στους κύκλους της Κόμιντερν έγινε γνωστή στη γερμανική της εκδοχή *Parteiligkeit*, που σημαίνει κομματική (δηλαδή κομμουνιστική) άποψη για τη φιλοσοφία, στην επιστήμη και σε όλα τα πράγματα. Η *partiinost'* είναι λογικό επακόλουθο της παν-πολιτικοποίησης.

12. Alexis de Tocqueville (1856) *L'ancien regime et la Revolution* βιβλ. III κεφ. I, Sallimard, Παρίσι 1967 σ. 238-39.
13. Frances Vates (1964): *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, σ.76 κ.ε.
14. Αριστοτέλους *Πολιτικά* 1263b. Η αριστοτελική έννοια της πολιτικής προϋποθέτει τη δημοκρατία, εφόσον βασίζεται στη συμμετοχή διαφόρων και αντικρουομένων μεταξύ τους συλλογικών συμφερόντων στην άσκηση της εξουσίας. Η ιδέα αυτή είναι εντελώς ασυμβίβαστη με την ουτοπική αντίληψη που βλέπει την πολιτική δραστηριότητα ως πορεία προς ένα καθορισμένο *τέρμα*, το οποίο θα σημάνει συγχρόνως και το τέλος της πολιτικής με την έννοια αυτή. Βλ. Bernard Crick (1962) *In Defence of Politics*. Μπορεί να προσθέσει κανείς ότι η ουτοπική αυτή αντίληψη προϋποθέτει τη λειτουργία μιας *Gleichschaltung*, δηλαδή καταναγκαστικού συντονισμού των κοινωνικών και πολιτικών δραστηριοτήτων, σύμφωνα με το πολιτικό σχέδιο της ουτοπίας (ιδεολογίας).
15. Βλ. Antonio Gramsci (1975) Antonio Gramsci *Quaderni del carcere*, επιμέλεια Valentino Gerratane, Einaudi, Τορίνο, Τετράδιο 12σ. 1513-1551.
16. Gramsci (1975) ο.π., σ. 1518-19.
17. Gramsci (1975) ο.π., σ. 1292-93. 1560-61.
18. Gramsci (1975) ο.π., σ. 1860-64.
19. Gramsci (1975) ο.π., σ. 1392.
20. Gramsci (1975) ο.π., σ. 1387.
21. K. Minogue (1985): *Alien Powers*, εκδ. Weidenfeld & Nicolson, Λονδίνο.
22. E. Gellner (1976): "An Ethic of Cognition". Στο R.S. Cohen, P.K. Feyerabend και M.W. Wartofsky (επιμ.) *Essays in Memory of Imre Lakatos*, εκδ. Boston Studies in the Philosophy of Science, D. Reidel, Dordrecht - Holland σ. 172-73.

ΔΡ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ
ΕΙΔΙΚΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΝΟΜΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ